

Nyelvek és nevek Batthyányi I. Ádám családjában

A Névtani Értesítő 11. [1986], Pais Dezső 100. születésnapja alkalmából megjelentetett emlékszámban tettem közzé az Országos Levéltár Batthyány családi levéltára körmendi Központi Igazgatóságának irataiból (P szekció, 1322/1647–49) az uradalmi alkalmazottakra vonatkozó adatokat. Akkor csupán a lajstromokban szereplő férfiak foglalkozását, nevét – s ezek alapján – nyelvi hovatartozását vizsgáltam. Írásom – a női alkalmazottakra hasonló fejezettel kiegészítve – megjelent németül a Maria Hornung 70. születésnapjára kiadott emlékkönyvben: *Mundart und Name im Sprachkontakt. Festschrift für Maria Hornung zum 70. Geburtstag. Beiträge zur Sprachinselforschung Band 8., VWGÖ Wien, 1990. 189–203.* Ez a közlemény a német nyelvű feldolgozáson alapul.

1. Mint már korábban utaltam rá, a Batthyány-család uradalmain, az alkalmazottak körében már korábban (azaz a 17. század elején) is voltak idegen nyelvűek. Batthyány Ádám (1609–1659) édesanyja, a protestáns Lobkovitz-Poppel Éva befogadta az 1629-ben Stájerországból kiűzött evangélikusokat, és szívesen látta a Morvaországból és máshonnan elűzött új keresztyényeket (=újkeresztyényeket) is (TAKÁTS SÁNDOR, *Régi magyar nagyasszonyok. Új kiadás. Bp., 1982. 277*). Fia házasságával megszaporodik az udvari nép. Batthyányi Ádám felesége, Aurora Catarina (Cattarina) Formantin (?Formentin) neve alapján észak-olasz, TAKÁTS szerint: „bécsi udvari dáma” (i. m. 274), aki „magyarul egy hangot sem tudott” (i. h.). A fiatal Batthyányi – ugyancsak TAKÁTS szerint – „udvarlóleányok és leányasszonyok szerzését sürgette menyasszonya számára” (TAKÁTS i. m. 17; vö. még: NÉ. 11 [1986]: 20).

2. A Batthyányi-család szolgálatában álló női alkalmazottak névanyaga a korábban vizsgált férfinevekéhez hasonló következtetéseket tesz lehetővé, bár róluk jóval kevesebbet tudunk. TAKÁTS SÁNDOR adatai szerint Batthyányi I. Ádám németújvári várának udvartartásában szerepeltek „leányasszonyok és leányok” (27 fő), mosóleányok (4 fő), „fonóasszonyok” (8 fő; vö. TAKÁTS i. m. 13). Az 1649-es lajstromban van még: *Varro Juditli és Poharnok Kátli* is (1322/927/278); és – név nélkül – egy *Moso Leany*, valamint egy *Taal moso Aßony* is (1322/805/, 31, 35). A „leányasszonyok és leányok” megjelölés nem csupán az alkalmazottakra vonatkozhatott, de jelenthette a főúri udvarnál nevelődő, tanuló nemesi leányokat is (vö. TAKÁTS i. m. 9–10, 234).

A rangsorban első helyen tehát a *leányasszonyok* és *leányok* (Frauzimmer, Fraile) álltak. Aurora Catarina Formantin Frauzimmerei: *Maridli* (másutt: *Bécsi Maridl*), *Sofferli*, *Anna Lizl*, *Bolperli*, *Baberl*, *Madli* (805/31). A következő feljegyzésben (805/35) a *Sofferli* név mellett ezt a megjegyzést olvashatjuk: „*mara meghott*”. A nevek mind el vannak látva a *-l* magyar *-li* kicsinyítő,

becéző képzővel, s többük neve előtt szerepel a származási helyükre utaló *Bécsi* megjelölés is.

A *Sofferli*, *Szofferli*, *Szoferli* a görög eredetű *Sophie*>magyar *Zsófia* becézett alakja; jelentése: 'bölcesség, Weisheit' (BAHLOW, HANS, Deutsches Namenlexikon. München, 1967). Neve az egyik lajstromban így szerepel: *Frayli Von Hinilbergh* (869/138), de felbukkan *Hainerlberg* alakban is. A *Hain*, *Hayn*, *Haine*, *Haina*, *Hainau*, *Hainichen* 'erdőske, Wäldchen', 'liget, haraszt, Gehölz', feln. (obd.) *Hainle*, *Hain-* kezdetű helynevek részei, de a *Hainle*, *Hain-* kezdetű nevek a *Heinrich*~*Henrik* név becéző alakjai is lehetnek; a német nyelvterületen széles körben, Hessentől Sziléziáig el vannak terjedve (BAHLOW, továbbá: NAUMANN, HORST, Familiennamenbuch. Leipzig, 1987). Arra következtethetünk, hogy *Fraili Hinilberg* (?) *Soferli* rangos hölgy lehetett (vö. ehhez: Duden, Lexikon der Vornamen. 2., neubearbeitete und erweiterte Auflage. Mannheim, 1974.: „Größere Verbreitung gewann der Vorname *Sophie* aber erst seit dem 17. Jh., wohl gestützt durch seine Verwendung in Fürstenhäusern”).

A *Bécsi Maridli*, *Maridl* név első eleme nyilván viselőjének származási helyére utal; a második tag a *Mária* név bécsies becézett alakja. Az 1648-ból való egyik jegyzékében (869/138) találkozunk egy *Marindli Eöregbik* appozíciós névalakkal, de előfordul a szláv *Marinka* változat is (866/122; 869/138). E névváriánsról, illetőleg annak viselőjéről többet nem sikerült kiderítenem. Lehetséges, hogy a *Marinka*, *Marienka* névvel jelölt személy – a becéző képző alakjából következően – cseh származású volt. A Batthyány-családnak Batthyány Ferencné Lobkovitz-Poppel Éva révén már korábban is voltak csehországi, közelebbről prágai kapcsolatai (vö. még: VARGA KATALIN, Becéző keresztnelveink. Szeged, 1931. 74).

Az 1647-ben készült jegyzékben szerepel egy *Bécsi Annalizli* név is (840/417). Az *Anna Lizl* névalak – a származásra utaló helymegjelölés nélkül – kétszer is felbukkan a Frauczimerek sorában (805/31; 805/35). Valószínűleg egyazon személyről van szó. A kettős keresztnév az *Anna*+*Erzsébet* (*Elisabeth*>*Liese*~*Liesl*) bibliai eredetű nevekből tevődik össze. Mindkét név külön-külön is a népszerűek, kedveltek közé tartozott a 17. században. Összevont alakjukról a WBÖ (Wörterbuch der bairischen Mundarten in Österreich. Hrsg. von der Kommission für Mundartkunde und Namenforschung. Wien, 1963–) így nyilatkozik: ma kevésbé népszerű („weniger volkstümlich”); hivatkozva SCHATZ, TirWb. (SCHATZ, JOSEF, Wörterbuch der Tiroler Mundarten. 1955) közlésére. 1649-ben az alkalmazottak sorában egy – vélhetően – alacsonyabb rangú *Andli Leany* is felbukkan (936/344). A WBÖ. szerint: „Das einfache Dem. zu *Anna* ohne -n Vorschlag gilt also altertümlich: *Andl*”. A közlést Pozsonyból származó német adattal is kiegészíti. Duden (Lex. d. Vornamen) az *Andel* változatot szerepelteti: „süddt. Verkleinerungs- o. Koseform des weiblichen Vorname *Anna*” (délnémet kicsinyítő, ill. becéző alakja az *Anna* névnek).

3. Magyar személyt jelölhet a Frauimmerek sorában a *Pottyondy Eörsik* (805/31, ill. 35) név. Írásváltozata: *Pottiondi Eörsik* (369/138), de szerepel *Pottyondi Li/li[nek]* és *Potyondy Lißl* alakban is (367/122). Az *Eörsik* írott forma az *Örsik* < *Örsébet* < *Erzsébet* < *Elisabeth* becézett magyar változata; míg a *Li/li Li/ßl* ennek a német megfelelője. Vö.: „*Liesel* (oberdeutsch auch *Liesl*; weibl. Vorname, Kurz- und Koseform von *Elisabeth*” (Duden, Lex. d. Vornamen). A családnév – feltehetően – a Sopron megyei Potyond község neve.

4. A további kételemű nevek valószínűleg már főként a foglalkozásra utalnak: A Frauennimmerek 1648-as jegyzékeiben szerepel a *Szutter Lizli* (866/119), *Szutor Li/fzli* (869/138); német változatban: *Sutter Ließl* (167/122) név. Ennek első eleme feltehetően azonosítható a német *Sutter(er)*, *Saut(er)er*, *Sutter*, *Sauter(meister)* < *schuoh* < *suter* ‘*Schuster*’ lat. *sutor*, a *suo* ‘varrok, foltozok’ származékaként a ‘varró’, ill. a ‘varga’ névvel (vö. BAHLOW). Azt ma már nehéz lenne megállapítani, hogy saját foglalkozására utal-e a név, azaz viselője varrónő volt, mint az 1649-es jegyzékben szereplő *Varro Juditli* (927/278), vagy az apja foglalkozásáról kapta a nevét. Ezt a feltevést sem zárhatjuk ki, mivel van rá példa: *Kovacs Leankaia*, *Kis Kandli és Evedly* (938/361). – Ez utóbbi esetben *Szutter Lizli* apja varga lehetett. Az azonban kevésbé valószínű, hogy ez a *Szutter*, *Sutter* név a német *Suttner* megfelelője volna. Ehhez vö.: „*Suttner* (oberdt.) nach der Wohnstätte bei einer Sutte [mhd. =Pfütze, sumfige Stelle] (BAHLOW).

A keresztnév magyar nyelvű jegyzékben is *Lizli*, *Ließl* alakban fordul elő, tehát lehetséges, hogy német személyre utal (vö. viszont a *Potyondy Eörsik*–*Lißl*-változatokat).

A *Varro Juditli* és *Poharnok Katli* nevek egyértelműen utalnak viselőjük foglalkozására (927/278). Becéző képzőjük a *-l*, *-li*. Mindkettő kedvelt név volt a vizsgált időszakban is. KÁLMÁN BÉLA-nak a 17. századra vonatkozó statisztikájában a magyar női nevek gyakorisági sorrendje: *Anna*, *Katalin*, *Erzsébet*, *Zsuzsanna*, *Judit*, *Zsófia*, *Mária* (KÁLMÁN BÉLA, *A nevek világa*. 1969. 45).

Ugyancsak becéző képzős a *Kis Kundli[nak]*, *Kis Evedli[nak]* (925/268) névegyüttes; valószínűleg ugyanezek a nevek szerepelnek a már idézett: *Kovacs Leankaia*, *Kis Kandly* és *Evedly* (938/361) adatokban is. A *Kundli* < *Kunigunda* a 17. századi magyar névadásban ritka; BAHLOW szerint: „beliebter Vorname im schlesisch-böhmischen Raum” (azaz: kedvelt név a sziléziai-cseh térségben), míg az *Éva* nálunk is a gyakori nevek közé tartozott. Itteni, becézett változata német(es) jellegű. JULIUS JAKOB (*Wörterbuch des Wiener Dialektes*. 1929) az *Everl*, *Evi*, *Evchen* alakokat közli, míg a gyakoribb magyar becézők: *Évi*, *Vica*, *Évike*, *Évácska* stb.

5. Kételemű név, bár szerkezetileg eltér az előzőktől az *Ursli Ven Aßony* (936/344) név. A vénasszony megjelölés – mint ismeretes – nem viselőjének életkorára, hanem alkalmazásának minőségére vonatkozik: *Ursli* az úrnő mellett

töltött be bizalmi állást: feltehetően komorna lehetett; esetleg a főúri udvarnál nevelkedő fiatal lányok felügyeletét látta el. Az *Ursli* névalak az *Ursule* (*Ursul*, *Urschel*, *Urschi* 'Bárin, nőstény medve') magyar *Orsolya* német becéző formája. Ezt, a 16–17. századi főúri körökben kedvelt női nevet nálunk *Orsi*, *Orsika* becéző alakban használták – és használják ma is.

6. A lajstrom a továbbiakban már csak egyértelmű neveket: keresztnveket vagy személyjelöléseket foglal magában. Ezek: *Baberli* (866/119, 138); német szövegben: *Bäberl* (867/122), a *Barbara*, magyar *Borbála* név becézett német változata (WBÖ., Duden, BAHLOW). A Batthyány-család levéltárából származik egy, a névre vonatkozó, néhány évvel korábbi adat is: „fejer haju *babedlinek*” (1640 körül, OL. P. 1312, 3443); a név magyarázatához: „*Babette* – im 17/18. Jh. aus dem Französischen übernommener weiblicher Vorname, Verkleinerungsvorm von *Barbara* oder *Elisabeth*” (Duden, WBÖ. *Barbara*, *Bärbe*, *Wetti* alatt).

1648-ban felbukkan a névjegyzékben a *Bolperli* (805/31), majd a *Polperl* (33) névalak. Esetleges magyarázatul: „das Walperl (unbeholfenes, häßliches Mädchen, bei der eine Walpurga Patin stand” (WEHLE, PETER, Sprechen Sie Wienerisch? 1980. 64; MAYR, MAX, Das Wienerische. 1980. 88), HAUENSTEIN, HANS: „*Wolperl*: harmloses Schimpfwort für einen dummen Menschen” (Wiener Dialekt, 1974. 102) azaz: gyámoltalan személyre, buta, csúnya lányra alkalmazott ártalmatlan csúfnév. A név viselője – minden bizonnyal – német lehetett.

A már tárgyalt *Fraile Szofferli*, *Bécsi Marindli*, *Bécsi Annalizl* nevek mellett feltűnik – többek között – a *Czokedli*, *Czugorli*[nek] megjelölés is (1647/805/35/, 840/417). Nem dönthető el, hogy foglalkozásjelölőről: 'sütő', azaz a konyhán, a süteménykészítésnél segédkező személyről van-e szó (így BAHLOW, *Zucker* alatt), vagy becéző névnek kell-e tekintenünk. A WBÖ. idézi: „Man sang als Neckreim in Wien: marijandl, dsüoghándl Mariannndl, Zuckerkandel (Kandiszucker)”. Figyelmet érdemel, hogy ez a megjelölés adataink sorában is éppen a *Bécsi Maridli* és *Bécsi Anna Lizli* nevek társaságában szerepel.

A lajstrom végére kerültek a név nélküliek, azok, akik bizonyára a ranglétra legalsó fokán állhattak az alkalmazottak sorában: *Madl*, *Madli*, *Modli*; mellettük magyar társaik: a *Moso Leany*, *Taal Moso Aßony*, majd a két megjelölés vegyülete: *Módl Laány* (805/31, 35).

A Batthyány I. Ádám családjának szolgálatában állók névjegyzékének vizsgálatából adódó következtetéseket már korábban, a férfi tisztviselők nevének elemzésekor levontam; így most csak visszautalhatok akkori megállapításaimra (NÉ. 11 [1986]: 26–7):

1. A nevek írásba foglalása bizonyára szóbeli közlés (bemondás) alapján történt; az írásmód ezért is fonetikus (esetleg a lejegyző sem volt magyar), így az esetleg azonos (vagy annak tetsző) nevek esetében is ingadozó.

2. A kételemű nevek jelentős részében az első elem a foglalkozásra, tisztségre, beosztásra utal, s csak kisebb hányaduk jelöli meg a származási helyet.

3. Az idegen származás feltevését a keresztnemek jellege (a bajor-osztrák nyelvterületen kedvelt szentek nevei) és az idegenes írásmód is erősíti.

4. Bár a vizsgált személyek – általában – a társadalmi ranglétra alacsonyabb fokán állhattak, a közöttük valószínűsíthető társadalmi különbségek a nevek szerkezetéből is megállapíthatók.

HORVÁTH MÁRIA

Szepes és Zemplén vármegyei úrbérrendező konskriptorok nevei

Hajdú Mihály tiszteletére készített közleményemben (NÉ. 15. sz. [1993] 303–5) mutattam be a Trencsén vármegyei úrbéri összeíró biztosok neveit. A Trencsén vármegyei kis- és középnemesség családneveit reprezentáló névanyag nagyobb része Trencsén vármegyei szlovák helynevekből, szlovák képzésmóddal jött létre, ami azt sugallja, hogy a vármegye középszintű adminisztrációját alkotó nemesség zöme helyi, trencsényi eredetű volt. Ez az összefüggés tett kíváncsivá más vármegyék úrbéri összeíróinak nevei iránt. A Mária Terézia-korabeli úrbérrendezés három fázisa: a) előzetes összeírás; b) korrigálás; c) végrehajtás feladatait gyakorlatilag ugyanazok a személyek végezték: a vármegye szolgabírái, alszolgabírái, táblabírái, esküdtjei, jegyzői és aljegyzői. Az összeírók között mindössze egyetlen egyházi méltóságot találtam, Szepes vármegyében *Nicolaus Kende* szepesi apátot és kanonokot. A vármegyék által kiküldött úrbérrendező biztosok latin megnevezései: a) *exmissus conscriptor*, *adjunctus conscriptor*, *deputatus conscriptor*; b) *exmissus corrigens deputatus*, *exmissus (corrigens) codeputatus*; c) *magistratualis exeqvens*, *adjunctus exeqvens*, *exeqvens conscriptor*.

I.

A Szepes vármegyei konskriptorok nevei: *Nicolaus Almasky*, *Andreas Berzeviczy de Eadem*, *Rudolphus Berzeviczy de Eadem*, *Matthias Bobert*, *Alexius Budaházy de Eadem*, *Thomas Doleviczeny*, *Ladislaus Görgey de Eadem*, *Paulus Görgey de Eadem*, *Carolus Grubicsj*, *Samuel Günther*, *Joannes Hadbávny de Machalfalva*, *Josephus Horanszky de Eadem*, *Joannes Horvat de Levkocz*, *Alexander Horvath Gyurikovics*, *Emericus Horvath Stansits de*